

відбулася виробнича революція. Колишні елементи культурного господарювання зливаються в систему. На зміну традиційним мисливству, рибальству, збиральництву прийшли відтворюючі форми господарювання — землеробство й скотарство. Звичайно, цей процес відбувся не водночас, а тривав багато століть із суттєвими особливостями в різних місцевостях. Наприклад, у південно-західних регіонах поступово поширилися переважно відтворюючі форми господарювання, а в північно-східних більше зберігалися традиційні.

У цей час наші предки швидко освоюють зернові культури, які вперше з'явилися на Близькому Сході. Можливо, однією з найперших зернових культур в Україні був ячмінь. Принаймні найдавніші його знахідки в передмісті Києва Чапаєвці мають щонайменше 6—7 тис. років. Культивувалися також просо, пшениця, жито й вика. Люди одомашнювали різних тварин, почали робити крем'яні сокири, великі ножі, наконечники списів з двобічною обробкою леза та долота, навчилися шліфувати, свердлити й розпилювати вироби. Зі збільшенням продукції виникла потреба її зберігати, і людина винайшла керамічний посуд. Загалом унаслідок усього цього поліпшилося харчування, а відтак і продовжилася тривалість життя людини. В середньому її вік становив уже 30—32 роки, середній зріст — 170 см, а вага — 75 кг. Люди мали світле волосся.

На території України вченими виявлено близько 500 стоянок неолітичної людини, зокрема поблизу смт. Саврані на Одещині, біля сіл Торського на Тернопільщині, Нізвиська на Івано-Франківщині, Віти-Литовської під Києвом. Серед людей ще не було соціальної нерівності. Можливо, лише основні знаряддя праці перебували у власності окремих індивідів.

Значні зміни відбулися в Україні в епоху енеоліту (від латинського «аенеус» — мідний і грецького «літос» — камінь), що датується IV—III тис. до н. е. У цей час родові зв'язки послабились і почалося формування територіальної общини. Найяскравішою археологічною культурою енеоліту була трипільська культура (назва походить від с. Трипілья на Київщині, де наприкінці XIX ст. виявлено її пам'ятки). Походження цієї культури остаточно не з'ясовано. Одні вчені вважають, що її залишили місцеві неолітичні племена буго-дністровської культури, інші стверджують, що її носіями були прийшли племена з Балкан чи Східного Середземномор'я, а дехто дотримується думки, що вона з'явилася в результаті злиття як місцевої, так і привнесеної культур. Але важливим є те, що трипільські племена були об'єднані в народ — попередник індоєвропейської сім'ї

народів. Ці племена поступово освоїли територію нинішніх Румунії, Молдови, Побужжя, Південної Київщини й частини Лівобережної України.

Трипільці мешкали в глинобитних одно- та двоповерхових будівлях з глиняними підлогами, оштукатуреними і пофарбованими переважно в червоний колір стінами. Перший поверх призначався, як правило, для печі, зберігання інвентаря, помолу зерна, а верхній — для житла. Покрівля була двосхила, крита соломною і, мабуть, знизу обмазана глиною. Будівлі розташовувалися стінка до стінки й з'єднувалися переходами. Поселення стояли поблизу річок і були досить великими. Фактично — це давні *п р о т о м і с т а* зі значною кількістю мешканців. Наприклад, у Доброводах проживало понад 7, Тальянках — 14, Сушківцях — 3, Майданецькому — 8 тис. чол. Навколо цих протоміст розташовувалися невеликі поселення, і разом вони становили округи з 15—25 тис. чол. кожна, їхня господарська діяльність поширювалася на десятки, а то й на сотні квадратних кілометрів.

Трипільці займалися переважно *зерновим землеробством.* На відміну від навколишніх племен, вони швидше почали користуватися, окрім мотики, ще й ралом. Це значно підвищило продуктивність праці, сприяло кращому забезпеченню людей хлібом. Основними культурами були пшениця, просо, ячмінь, вика й горох. Зернові збирали дерев'яними серпами з роговими або крем'яними вкладками. Можливо, трипільці вже знали перелогову систему землеробства й застосовували ярові та озимі посіви. Тваринництво мало приселищний характер, розводили переважно велику й дрібну рогату худобу, а також свиней та частково коней. Мисливство не відігравало помітної ролі в господарстві, хоч дехто й промишляв ним. Трипільці вирощували абрикоси, сливи й аличу, тобто ті культури, які дійшли до наших днів. Господарство велося так інтенсивно, що через 50—100 років земля виснажувалась і люди мусили переселятися на нові місця.

Трипільські племена вперше на території України *почали користуватися виробами з міді.* Спочатку вони доставлялися з інших регіонів, найімовірніше з Балкан і Карпат, а згодом їх почали виготовляти місцеві майстри. Проте основною сировиною для виготовлення знарядь праці та зброї залишалися кремій і дерево. Трипільці робили чудовий глиняний посуд з плоским дном. Його прикрашали орнаментом білого, чорного, червоного й жовтого кольорів. Поряд з побутовим використовувався і культовий посуд. Долю трипільських племен остаточно не з'ясовано. Мабуть, вони роз-

билися на декілька груп. Частина їх залишилась на місці, інші порозходилися — хто на захід, хто на північ і схід — та започаткували нові етномовні групи населення Східної Європи та Азії.

Зрушення у виробництві зумовили кардинальні зміни і в суспільних відносинах. Виконувати тяжкі фізичні роботи міг переважно чоловік. Тому головна роль у сім'ї переходить від матері до батька, родинні зв'язки почали вестися по батьківській лінії. *Матріархат змінився патріархатом.*

Розклад первіснообщинного і зародження ранньокмлексного суспільства. Наступний період української історії відрізнявся від попереднього багатьма рисами. Насамперед — це винайдення й поширення виробів із бронзи. Е п о х а б р о н з и припадає на другу половину III — початок I тис. до н. е. Бронзові вироби були твердіші за мідні й тому замінили їх. Однак і вони не могли витіснити кам'яні знаряддя праці та зброю й існували поряд з ними протягом кількох тисячоліть. Спочатку бронзові речі та зброя надходили в Україну з Кавказу, потім з Карпато-Дунайського регіону. Дещо пізніше зі сплаву міді й олова, цинку та інших компонентів місцеві майстри навчилися робити сокири, серпи, голки, швайки, мечі, вістря списів та стріл тощо. *Відтоді в Україні починає розвиватися металургія.*

Замість соціальної стабільності попередньої епохи приходить строкатість і калейдоскопічна змінюваність населення, часто різного за своєю етнічністю. Однак *найхарактернішою ознакою епохи був суспільний поділ праці — відокремлення скотарських племен від інших.* В його основі лежали як соціально-економічні, так і природно-географічні фактори. Постійною зоною мешкання землеробських племен став лісостеп з його родючими ґрунтами і достатнім запасом вологи. Започатковане трипільцями орне землеробство удосконалювалося й поширювалося на навколишні землі. Наші предки винайшли соху (вона знайдена в с. Токарі на Сумщині, Сергіївському на Стародубщині та в інших місцях) і вже тоді займалися землеробством навіть у зоні сучасного Полісся. *Перехід до орного землеробства значно підвищив продуктивність праці.* Це дало можливість збільшити виробництво зерна, яке стало основним продуктом споживання. Разом з тим землеробство вимагало чималих трудовитрат, періодичної зміни земельних площ і певної кількості тяглової сили. Степова зона виявилась найбільш придатною для кочового скотарства. Відносна простота й невелика трудовитратність при догляді за тваринами сприяли прискореному розвитку скотарських племен.